

**“ДА СЕ ПРЕБОРЯТ С КАНОНА НА МЪЖКИЯ МОНАСТЕР...”*:
ДОСТЪПЪТ НА ЖЕНИТЕ ДО БЪЛГАРСКАТА
УНИВЕРСИТЕТСКА НАУКА
(1918-1944)**

Жоржета Назърска

Християнската традиция приписва на жената качества на по-несвършено от и по-малко интелигентно същество от мъжа. От това следва, че тя трябва винаги е под негов контрол. Същата мизогинистична теория, водеща началото си още от ап. Павел, утвърждава, че тя е природно и сексуално създание и, за да не изкушава постоянно силния пол, нейна сфера трябва да бъде домът в статуса ѝ на майка и домакиня.¹ Така постепенно е обоснован т.нар. двуполов модел (Т. Лакър) или амбивалентната концепция за пола, според която мъжете и жените са фундаментално различни и с диференцирани когнитивни способности. Опозициите са в ущърб на жените и изглеждат така: рационализъм - емоционалност, съзнателност – инстинктивност, логика – асоциативност, абстрактност – конкретност.² На ниво образование и професионална реализация този модел с векове препятства достъпа на жените до учебни заведения (включително висши) и до занимания с наука, особено в онези нейни клонове, свързани с властта и свещеното – юридическия, историческия, медицинския, природния.

България не прави изключение. Програмите на девическите и на мъжките гимназии са унифицирани едва през 1897-1904, а жените са допуснати до единствения национален университет през 1901 г. Въпреки че те получават еднакви (и често по-високи по успех) дипломи с колегите си мъже, висшистките са възпрепятствани по различни начини да упражняват своите професии. Чак до 1945 г. юристките не могат да бъдат адвокатки и съдийки по силата на специално тълкуване на конституцията, учителките (масово възпитанички на Софийската *Alma mater*) са подложени на нормативни рестрикции (уволнение на омъжените учителки и на тези с пределен стаж и навършена възраст, квоти спрямо броя на мъжкия персонал, недопускане в мъжките гимназии, по-ниски заплати спрямо мъжките), не могат да работят и офицерските съпруги.³ Наред с това в българското общество не стихва дебатът за необходимостта жената да излезе от частната сфера на дома и да бъде образована и работеща. По този начин допълнително се утвърждават традиционните ролеви модели на доиндустриалното общество и чрез

---

* Статията е депозирана в сп. „Исторически преглед” през септември 2004 г. Цитатът принадлежи на Жана Николова-Гълъбова. Вж. Бъдете достойни наследници. – Литературен форум, бр. 19, 19.25.05.1998.

¹ Дейли, М. Духовното измерение на освобождението на жените. – Във: Феминисткото знание. С. 2002, с.299-306; Шуслър-Фиоренца, Ел. Хляб вместо камъни. Предизвикателството на феминистката интерпретация на Библията. – Пак там, с.241-253; Бер-Зигел, Ел. Жената е създадена също по образ Божий. С. 2002, с.42-43,50; Господинов, Д. Тя – негодникът. – В: Тя на Балканите. Блгр. 2001, с.305-306.

² Рябов, О.В. Русская философия женственности XI-XX вв. Иваново. 1999, с.129-131,159; Даскалова, Кр. Женската идентичност: норми, представи, образи в българската култура от XIX-началото на XX в. – В: Балкански идентичности в българската култура от модерната епоха XIX-XX в. С. 2002, т.2, с.182.

³ Назърска, Ж. Университетското образование и българските жени 1879-1944. С. 2003, с. 174-180.

механизмите на мъжката власт се налагат “подходящи” професии за “втория пол”.⁴ А науката съвсем определено не е “подходяща” сфера за женски амбиции.

Добра илюстрация на тази констатация е една анкета с жени-асистентки в различни факултети на Софийския университет, направена в края на 30-те години. Н. Добрева-Никова (от Агрономическо-лесовъдския факултет, АЛФ) и Н. Вълкова-Моллова (от Медицинския, МФ) смятат, че “достъпът на жената в науката ... е бил винаги ограничен, поради ... големия брой кандидати мъже”. Ас. Д. Калчева (от Физико-математическия, ФМФ) твърди, че “у нас все още разпореждането с науката е монопол на мъжа и допускането на жената ... става лично по негово желание”. Тя го обяснява с действащия стереотип, че жената се занимава с наука “от мегаломания или като временно забавление докато се омъжи и има дете”. Ас. М. Андрейчева-Ванкова (ФМФ) споделя, че “условията дават предимство на мъжа”, макар според нея девойките да са еднакво добри работници с мъжете и една жена да може еднакво добре да се справи със семейството си и с научната работа. Ас. М. Нотова-Узунова (МФ) заявява направо, че “общественият ред ... засега я [жената] е поставил на задно място”, макар различието между половете да е само във физиологичните особености. От интервюираните само Д. Калчева намира изход в доверието на някои мъже в способностите на жената и в тяхното решение да ѝ поверят отговорни служби. Според нея, женският интерес към научните изследвания е жив и при наличие на семейство, но основна пречка си остава “[пред]убеждението на мъжа”.⁵ Не случайно на участничката от тази анкета ас. Андрейчева пише в популярните издания статии със заглавия “Жената като умствена работничка”.⁶

Общественото мнение е споделяно от повечето представители на самата българска наука. След Освобождението тя прави първите си крачки и не разполага със сериозен институционален и персонален потенциал – в рамките на Висшето училище, по-късно Софийския държавен университет (СДУ) и работят шепа професионалисти – първите титуляри на катедри и техните помощници. Те разчитат единствено на държавния бюджет при формиране на щатове, при финансиране на изследванията си и тяхното публикуване. Подобни обстоятелства, съчетани с късното приемане на жени в Университета, подсказват защо допускането на българските жени до занимания с наука става едва в края на Първата световна война и защо техният брой е съвсем нищожен.

Първият факултет, избрал и назначил жена асистентка през февруари-август 1918 г., е Физико-математическият. Заслугата е на проф. П.Н. Райков, възпитаник на Лайпцигския университет, преподавател по органична химия от 1892 г. Негово е начинанието да привлече като своя асистентка дъщеря си Теодора след завършването на същата специалност. Забелязвайки нейния подчертан интерес към науката, той смята, че взаимното сътрудничество и разбирателство между баща и дъщеря ще бъдат само от полза на преподаването.⁷ В това си начинание проф. Райков е подкрепян и от своите

⁴ Даскалова, Кр. Цит.съч.,с. 190-191.

⁵ Вестник на вестниците, бр. 97, Къде е мястото на жената – в семейството или лабораторията. - ЦДА, ф.1187к, оп. 1,а.е.2,л.1.

⁶ Здраве и живот, г.1,бр.28, 12.04.1931.

⁷ Райкова-Ковачева, Т. Живот и дело на баща ми. – В: сб. Проф. д-р П.Н. Райков Живот и дейност. С. 1941, с.3,7,8,15.

колеги – Ас. Златаров, Г. Колушки, Ст. Консулов, Ив. Ценов, светила в своята област, чужди възпитаници и защитници на едно по-либерално отношение към жената.⁸ Ставайки редовен доцент през 1922 г., Ас. Златаров не се поколебава да назначи за свои асистентки Дона Калчева и Мария Андрейчева. Както тя свидетелства, “това му създаде немалко неприятности и хапливи закачки... Това не го засегна, защото той уважаваше и ценеше жената като човек. За него тя не беше нито украшение, нито играчка, а равноценна с мъжа личност, която трябва да заеме своето място в обществения и научния живот на страната”.⁹

На съвсем противоположна позиция стои обаче мнозинството от академичния състав и дори цялата институция СДУ. В началото на октомври 1924 г. Академичният съвет взема решение занапред да се назначават преимуществено лица от мъжки пол, а в средата на месеца това е оформено като т.7 от новия Асистентски правилник: в бъдеще за асистенти се предпочитат кандидати мъже, а само, когато такива няма, се назначават жени.¹⁰ Тази политика се запазва поне 10 г. напред, а започва да се прилага моментално при наемането или подновяване на договорите на работещите във ФМФ 5 жени (Д. Калчева, М. Андрейчева, Т. Райкова, Ан. Желязкова, К. Палиева).

През ноември 1924 г. с доклад на проф. Кирил Попов, известен с желанието си да създаде своя школа и липсата на предразсъдъци към жените, е предложен временен заместник на ас. Н. Бонев за 2 г. “Понеже няма подходящо лице мъж” за асистентка по диференциално смятане е избрана Милка Бракалова-Райнова.¹¹ По същата логика на Асистентския правилник през следващите години Факултетният съвет прави нарушение на възприетите изисквания за заемане на длъжност. През 1925 г. за ас. по геология е назначен 31-годишният Ат. Стефанов, тъй като Академичният съвет на два пъти отхвърлял кандидатурата на жена. Тази възрастова промяна дори е утвърдена през следващата година, като Факултетният съвет на ФМФ допуска назначаване и на 35-годишни кандидати, ако имали достатъчно научни трудове по специалността.¹²

За да не е голословно твърдението, че асистентките не са гледани позитивно от колегите си мъже, могат да се ползват данните от следните таблици, показващи процентите на неодобрение спрямо жените при гласуване във Факултетния съвет на техните срочни договори (табл.1)¹³ и времетраенето им според взетите решения (табл.2).¹⁴

---

⁸ Примерно Ас. Златаров е повлиян силно от социалдемократическите идеи, има ред публикации по темата. Трите сестри на Ст. Консулов са с висше образование - Елисавета Консулова-Вазова е художничка, завършила ДРУ и специализирала в Германия, Недялка е д-р по философия в Ерлангенския университет, Мара –д-р по естествени науки пак там.

⁹ ЦДА, ф. 1194к, оп. 1, а.е. 14, л. 18 гр.

¹⁰ ДА-София, ф. 994к, оп. 3, а.е. 1, л.1; оп.13, а.е. 22, л. 2. Вероятно тази мярка е продиктувана от желанието да се намали конкуренцията на пазара на труда, както се процедира през 1927 г. с учителките.

¹¹ Пак там, л. 2 гр.

¹² ДА-София, ф. 994к, оп. 13, а.е. 22,л. 62 гр; а.е. 23, л. 36.

¹³ Процентите изразяват броя на отрицателните гласове и на белите бюлетини спрямо общия брой гласували. Двете цифри в една година показват гласуване два пъти. Знакът X означава уволнение.

¹⁴ Присъствието на две цифри в една година означава намаляване на срока, цифра и X – удължаване и уволнение в една и съща година. Изчисленията и в двете таблици са извършени въз основа на данните в: ДА-София, ф. 994к, оп.2, а.е.169,393,337,333,264,381,319,448; оп.13, а.е.23 до 39.

Табл. 1

неодобрение от ФС, в %	1926	1927	1928	1930	1931	1932	1934	1935	1938	1942
Теодора Райкова			30,4; 8,3	44,4; 34,6		X				
Дона Калчева	50; 45,5		23,8			4	0			X
Мария Андрейчева	45,5		7,4		13		5,3		X	
Катя Палиева	41,7; 20,8	X								
Анастасия Желязкова			15,4		7,4	X				
Ана Хранова	14,3		18,2			4,2	44	44		
Вера Постомпирова	17,6				66,7; 54,2; X					

Табл. 2

срок на договорите, в години	1926	1928	1930	1932	1934	1937	1938	1940	1942
Теодора Райкова		3; 2	3; 2	X					
Дона Калчева	3; 2	3			3	1	3		X
Мария Андрейчева	2	3			3	1	X		
Катя Палиева	1	X (1927)							
Анастасия Желязкова		3		3; X					
Ана Хранова	2	1		2	1	1		3	
Вера Постомпирова	2	3		X (1931)					

Представените цифри достатъчно убедително показват солидното недоверие, средно до 50%, с което са обградени жените във ФМФ. Те рядко успяват да го стопят до 0-20%, но това не е повод за успокоение, защото срещу тях работи и другият механизъм – срокът на договорите най-често е на минимума си 1-2 г. и е удобна (и легална) предпоставка за последващо уволнение. Само при атестация на жените асистентки се получава и прегласуване, завършващо често с вот на недоверие и отстраняване от факултета. Няма случаи мъже да са били бламирани в посочения период от Академичния съвет, както това на два пъти става с асистентките.

По-долу ще бъдат приведени конкретни примери, в които ясно се открояват както вечната конфронтация в академичните среди, така и един откровен сексизъм.

Катя Палиева (1899) е назначена през януари 1923 г. по искане на титуляра проф. Стефан Петков. Само че в оригиналния вид на доклада си, вместо за асистентка, той я предлага за временно командирован пазител на ботаническата сбирка. Едва в хода на заседанието “неволната” грешка е поправена и е добавено, че тя е достатъчно добре подготвена за асистент по ботаника. Но работата ѝ е твърде за кратко. Независимо че през май 1926 г. атестацията ѝ от проф. Ценов е за безукоризнено изпълнение на задълженията, Палиева е бламирана и след двукратно гласуване договорът ѝ е удължен само с

година. През септември 1927 на нейното място е назначен ас. от Минно-петрографския институт Ц. Димитров.¹⁵

Подобна е и съдбата на Милка Бракалова-Райнова (1897). Възпитаничка на университета и със специализация в Берлинския университет, от 1924 г. тя е ас. на проф. К. Попов по диференциално смятане и преподавател по висша математика в АЛФ. След бурни разисквания в две поредни заседания и повторно гласуване през октомври 1926 г. Факултетният съвет я уволнява по недоверие, с 12 на 10 гласа.¹⁶

През същата 1926 г. има проблем с преназначението си и Дона Калчева (1892-1973), която работи от 1922 г. като ас. на доц. Ас. Златаров по органична химия. Макар атестатът ѝ да е добър, и тук се гласува два пъти (октомври 1926 – 11:11; ноември 1926 – 12:9:1). В следващите години нейният научен наставник не пести суперлативите – образцов преподавател, формиран ценен научен работник, предана на работата си, с безукорни научни резултати, със солидна школовка, със специализация по колоидология в Берлинския “Кайзер Вилхелм Институт” (1930-1931) и по микробиология в МФ, със собствена монография за соята (1929) и преводи на научно-популярна литература. Не случайно, почти единствена между колежките си Калчева успява да обърне гласуването в своя полза през следващите години (1928 – 16:5; 1934 – 26:0). Това се запазва обаче до смъртта на проф. Ас. Златаров (1936). Неговият наследник на Катедрата проф. Димитър Иванов още през следващата година иска удължаване договора на Калчева само за година, предвид малкото ѝ публикации и защото “при катедрата предстои назначаването на нов преподавател”.¹⁷ През 1939 г. обаче Калчева е атестирана с 3-годишен договор и проф. Иванов избира друга тактика. През 1941 г. той назначава на научна работа в Института учителката от Луковитската смесена гимназия Бойка Стоянова, дипломирана през 1939 г., макар през 1934-1936 г. да са защитили отлично докторатите си по химия А. Колушева и В. Пенчева. Стоянова открито е готвена да замести Калчева, което и става след като в началото на 1942 г. медицинска комисия я освидетелства като отпаднала, с неврастения, тремор и високо кръвно. И то, независимо, че месец по-рано медицински протокол е потвърдил само невроза и хипертония.¹⁸

Същата тактика с пенсиониране по болест прилага проф. Д. Иванов и спрямо другата асистентка на Ас. Златаров – Мария Андрейчева-Ванкова (1899-1978). Тя постъпва в Института по органична химия през 1922 и специализира биохимия със стипендия от френското просветно министерство в Института “Пастьор” в Париж (1932-1933), преводачка е на натурфилософски четива, на учебници и статии от френски и немски, сътрудничи на сп. “Химия и индустрия”. Успяла да привлече вниманието на професорите Бертран и Жавалие в Париж, тя е атестирана неизменно от ръководителя си като старателна, акуратна, сръчна, с добра теоретична подготовка и умел педагогически похват. “Тя, пише Ас. Златаров, има само едни интереси: своята научна работа и своите служебни задължения... Аз заявявам, че никой кандидат ... не би могъл да има

¹⁵ ЦДА, ф. 994к, оп. 2, а.е. 319, л.3,10,11,13.

¹⁶ Пак там, оп.13,а.е.23, л.48 гр.

¹⁷ Пак там, оп. 2, а.е. 264, л. 64. Съзнателно употребява мъжки род.

¹⁸ Пак там, оп. 2,а.е.38, л.4;а.е.40,л.1; оп. 2, а.е. 264, л. 50-51, 64, 84, 88, 100. В този случай очевидно, че на Иванов пречи не толкова полът, колкото професионализмът и качествата на Калчева. Което обаче не я изключва от общата тенденция във факултета.

научните и педагогическите качества на асистентката.”¹⁹ Андрейчева е от асистентките, които успяват да извоюват максимално доверие от своите колеги мъже. От 1928 г. за нея гласуват само с по 1-2 бяла бюлетина. Рядко научно сътрудничество я свързва както с Д. Калчева, с която имат съвместно написано ръководство за практически занятия, така и с проф. Златаров. Показателни са думите му в неговото прощално писмо до “двете ми най-близки сътрудници в Института”, с които, “въпреки че “толко[ва] години заедно живяхме и работихме”, “никакъв спомен на разкаяние или стеснение не ни гнети”. И продължава: “Само малко тъжен стана напоследък въздуха в Института... Да вярваме ли, че ще се разведри атмосферата? Дано!”²⁰ Това предчувствие се базира на влошените отношения на професора с бившия му асистент Д. Иванов, особено след 1929 г., когато в рецензията си за трудовете му е констатирал ограниченост в научната му дейност. Още през 1937 г. проф. Иванов предприема мерки да се освободи от бившите му асистентки. В доклад до Факултетния съвет той настоява договора на Андрейчева да се удължи само за 1 г., тъй като “ще се назначи преподавател, който ще взема часовете”.²¹ Действително след година, през декември 1938, асистентката е уволнена по болест – заради флебит, макар само 1,5 г. по-рано да е родила напълно здрава и да се е върнала веднага на работа.²²

Същият проф. Д. Иванов е колегата, направил всичко възможно за уволнението и на ас. Теодора Райкова-Ковачева (1893-1963). След назначението си през 1918 г. тя се развива като учен – специализира в Германия (1922) и Виена (1931), публикува във водещите германски научни издания *Zeitschrift für analytische Chemie* и *Deutsche Chemische Gesellschaft* (1929-1931), участва в Софийското химическо дружество и в Съюза на българските химици, избирана е за делегат на техни конгреси, редактира сп. “Химия и индустрия”.²³ При тази блестяща кариера и с подкрепата на баща си тя явно си печели многобройни врагове в академичните среди. Още през 1928 г. ѝ правят обструкции както Академичният съвет, който не одобрява нейния 3-годишен договор, така и Факултетният – с протакане на въпроса и в крайна сметка с намаляване на контракта ѝ на 2 г. През 1930 г. процедурата се повтаря, като към 8-те бюлетини против във Факултетния съвет постъпва особеното мнение на проф. Д. Баларев. В него е огласен – след 12 г.! – фактът, че Т. Райкова е дъщеря на баща си и е неудобно да заема асистентска длъжност. Академичният съвет пък по вече станала традиция отказва да я назначи за 3 г. В протест до Съвета проф. П. Райков споделя недоумението си, че е нарушен дори Асистентският правилник от 1928 г. за реда на уволнение на неговата асистентка, независимо от положителната атестация и въпреки научната ѝ дейност, която “далеко надхвърля границите на изискванията от един асистент”. Той цитира

¹⁹ ДА-София, ф.994к, оп.2,а.е.169, л.3,12-13,32,35; ЦДА, 865к, оп.1, а.е.32, л.1-2; ф. 1194к, оп.1, а.е.10, л.1; а.е.8, л.1.

²⁰ Пак там, а.е. 3, л.1-2.

²¹ ДА-София, ф.994к, оп.2,а.е.169, л.57. Интересно е да се забележи и тук употребата на мъжки род.

²² Пак там, л.55, 84, 88. След уволнението си (1938-1948) Ванкова работи като контролор в частно фармацевтично предприятие. Там тя за пръв път патентова производство на казеин от соя. От 1951 г. започват опитите ѝ да се върне в науката – като нещатен сътрудник в Института по експериментална медицина на БАН (1951-1956), като технически сътрудник, ст.н.с. и завеждащ секция по биохимия в Института по растениевъдство на БАН (1956-1962). Там се и пенсионира.

²³ ДА-София, ф.994к, оп. 2, а.е. 337, л. 32, 65; ЦДА, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 22, л.1-2; а.е. 8 л. 11; а.е. 9, л.2; а.е. 26, л.1.

възхищението на проф. Буш от Ерланген от “забележителните научни работи” на Ковачева, които биха “правили чест и на всякой професор по химия”. Резонно Райков задава въпроса: на какви други изисквания извън закона за просветата и Асистентския правилник трябва да отговаря асистентката му, за да задоволи научния съвет? Той цитира преназначение на асистенти и без научни публикации, както и това на три жени, на една от които [Калчева] е позволена научна специализация в чужбина. Оттук и логичният му извод: “предвид на това благосклонно отнасяне на Академическия съвет спрямо някои наши асистенти, толкова по-необясним става неговия отрицателен вот”. Според него, би се извършила “една крайна несправедливост... въпреки решението на Факултетния съвет, въпреки нейните толкова сериозни научни трудове”.²⁴ След така предизвикания скандал договорът на Ковачева е удължен с 2 г. – до поредната атестация и масови съкращения на асистенти във ФМФ през лятото на 1932 г.²⁵

Вероятно заради това през май 1932 г. проф. П. Райков прави неуспешно предложение пред Факултетния съвет за изменение на Асистентския правилник. Според него, асистентите трябва да се назначават безсрочно, като не прави разлика между мъже и жени, което всъщност показва как той си обяснява опозицията срещу дъщеря си.²⁶ През юли с.г. обаче 9 от асистентите са уволнени “по бюджетни причини” – 6-има мъже, веднага прехвърлени за учители в III Софийска мъжка гимназия, и 3 жени, включително и Райкова-Ковачева. Всъщност, това е предвидимо и заради атестацията, и заради деканството на Ас. Златаров, чиито асистентки единствени “оцеляват”. В документ, писан 20 г. по-късно, Ковачева сочи като виновник за уволнението си проф. Д. Иванов, който имал против нея “подчертано лоши настроения”, попречил ѝ да получи стипендия за специализация в чужбина и направил всичко възможно подборът да падне върху нея, за да “настани на моето асистентско бюджетно място своето протеже Александър Спасов”.²⁷ През призмата на времето тя оценява случилото се, като резултат от влошените отношения между Иванов и баща ѝ, но от друга страна – “той не може да търпи около себе си хора, които са показали, че могат да работят самостоятелно в науката.”²⁸

Заедно с Т. Ковачева са предложени за уволнение асистентките по зоология Ан. Желязкова и А. Хранова. Реално само Анастасия Желязкова-Паспалева (1897) е уволнена. Тя работи като асистент от 1923 г., като към тази позиция я насочва нейният съпруг, Г. Паспалев, тогава асистент на проф. М.

²⁴ ЦДА, ф. 1041к, оп.1, а.е.24, л.2-3.

²⁵ ДА-София, ф. 994к, оп.13, а.е. 27, л.132.

²⁶ Пак там, а.е. 28, л.136 гр.

²⁷ ЦДА, ф. 1041 к, оп.1, а.е. 25, л. 3. Тук казусът съвпада на тези на Андрейчева и Калчева, но е обвит и с обвинения за непотизъм. Факт е обаче, че А. Спасов прави шеметна кариера – доц. (1939), изв. проф. (1942), а в катедрата се назначават едва що дипломирани студенти: споменатата Б. Стоянова, завършила 1939 и назначена 1942; Р. Ирибойнова, завършила 1938 и назначена 1943, за 3 г. и с пълно единодушие от 21 гласа. Вж. ДА-София, ф. 994к, оп. 2, а.е.40, л. 84

²⁸ През 1938 г. методът на Ковачева за откриване на стронций в присъствието на барий е включен в таблицата на Международната комисия за нови аналитични реакции и реактиви. След уволнението си тя открива частна лаборатория за производство на дамска козметика, присъединена след национализацията към занятчийската кооперация Химтехкооп “Напред”. Ковачева неуспешно се мъчи да влезе отново в науката – кандидатства за академик в БАН (1948) и за ст.н.с. в Института по химия (19520, където рецензент ѝ става Д. Иванов. Единствено успява да запази членството си в СБХ, редакторството си в сп. “Химия и индустрия” и да стане член на секцията по индустриална химия към НТС (1949). Там тя работи по добив на сапуни, етер за наркоза и върху нови методи за унищожаване на какавиди, което ѝ е признато за рационализация (1955). Вж. ЦДА, ф. 1041к, оп. 1, а.е. 34, л.1-2; а.е. 25, л.1; а.е. 26, л. 1.

Попов. По-късно с подкрепата на своя ръководител проф. Т. Моров и на съпруга си – хон. доц. от 1929 г. – Желязкова няма трудности в работата си. Атестаците ѝ са добри, Факултетният съвет финансира неин превод на руски учебник, а договорите ѝ са с максималните 3 г.²⁹ Проблемите започват след като Паспалев е командирован за шеф на Варненската морска станция (1929). По време на съкращенията Желязкова губи мястото си “въз основа на правилника, който в такива случаи дава предимства на мъжете”. В следващите години тя става учителка в родната си Варна, където семейството живее до 1941 г.³⁰

При масовото уволнение през юли 1932 г. единствена от уволнените жени остава в университета Ана Хранова (1899). Тя заема свободната щатна бройка в Ботаническият институт до септември, когато по доклад на проф. Шишков ѝ е гласуван 2-годишен договор.

Ана Хранова има по-различен път до асистентското място в СДУ в сравнение със своите колежки. Завършвайки естествена история в София (1921), тя решава да даде “*всичките си материални средства* [тук и по-нататък курсивът неин], за да обогатя придобитите от университета знания” и “да се подготвя по този начин *по-добре* за научна работа”. За целта тя специализира на собствени разноси микробиология и патохистология в Института “Пастьор” в Париж (1924-1925), където работи като асистентка на проф. Дьо ла Ривие и проф. Пети и успява да открие неизвестен род квасна гъбичка. След това се прехвърля в Института за ферментация в Берлин (1925-1926), където изследва биологията на кваса. За 7 месеца в Зоологическият институт на Грайсвалдския университет тя подготвя при проф. Бухнер докторат по сравнителна анатомия и биология, който успешно защитава (1926). И “*макар че там ми бе предложено асистентско място по зоология, предпочетох да работя по-нататък в родината си при моите професори, които първи ми вдъхнаха любов към тази наука*”. Тя постъпва във ФМФ с отличните препоръки на проф. Методий Попов и като единствен кандидат е избрана през 1926 г. с договор за 2 г.³¹ В следващите години почти не се забелязва негативизъм към нейната работа, освен изричното настояване на проф. Т. Моров договорът ѝ да стане 1-годишен (1928). За сметка на това тя е единствената от групата на 9-имата, спасена от уволнение през 1932 г., вероятно със застъпничеството на проф. Ст. Консулов.³²

През 1934 г. обаче проф. Моров иска срещу Хранова анкета и подава особено мнение до Факултетния съвет по повод удължаване на договора ѝ с още година. Неговите аргументи са, че тя не зачита заповедите му като ръководител на Катедрата и работи заедно с проф. Консулов за неговото дискредитиране. Оттук следва тя да не бъде преназначена, понеже “за тази служба има подготвени мъже” и “тенденцията в университета е да се освобождават асистентките”. След обстойна проверка създадената анкетна комисия установява, че се касае за събития от 1929 г. и за действия, съгласувани с Консулов. Те влизат в рамките на традиционната междуколегиална конфликтност и се усложняват допълнително от “пренебрежителното отношение” към Хранова на ас. Паспалев, поддържащ позицията на проф.

²⁹ ДА-София, ф. 994к, оп. 13, а.е. 25, л.89гр.; НА-БАН, ф. 56с, оп. 1, а.е. 563, л.1-4.

³⁰ Пак там, а.е. 17, л. 1-4; ДА-София, ф. 994к, оп. 13, а.е. 36, л. 109.

³¹ Пак там, оп. 2, а.е. 381, л. 57-58, 64.

³² Пак там, оп. 13, а.е. 25, л. 46; а.е. 28, л.145 гр-146; а.е. 29, л.2.

Моров и на съпругата си Ан. Желязкова.³³ След разследването, и особено след смъртта на Морков през 1941, договорите на А. Хранова са подновявани безпроблемно, макар във Факултетния съвет да остава солидна опозиция, гласуваща против нея. През 1942 г. асистентката е командирована на специализация във Вюрцбург при проф. Юст, двукратно удължавана до 1.09.1944.³⁴

Всъщност единствено Хранова остава от най-стария състав на жените асистенти в края на 40-те. Междувременно, през 1931 г. е уволнена и първата асистентка по физика Вера Постомпирова-Наджакова (1902-1973). Нейният 2-годишен договор е удължен през 1928 г. с изричното уточнение, че “засега няма подготвен мъж”. През февруари 1931 г. титулярът на Катедрата проф. Христов докладва, че “съгласно правилника, ще заменя асистентката с момък”, но ходатайства до намирането на подходящ такъв тя да запази мястото си. Нито Факултетният, нито Академичният съвет уважават “въззивната” му жалба, аргументирана с нуждите на преподаването и с добросъвестната работа на Постомпирова. Не след дълго на мястото ѝ е назначен ас. Н. Карабашев.³⁵

След 1941 г. във ФМФ са назначени 5 жени и сякаш има признаци за преодоляване на открития сексизъм. (Това е резултат вероятно и на промяната в Асистентския правилник през 1939 г., когато отпада изискването за таван на асистентската служба от 6 г. и се въвеждат постоянните договори за неопределено време). От 1941 г. за асистентка по геология и палеонтология е избрана Тонка Райчева. През 1942 г. редовни асистентки по органична химия стават Бойка Стоянова и д-р Андония Стефанова, а през 1943 – са назначени за р.ас. по аналитична химия Радка Ирибойнова и за доброволен ас. в Астрономическия институт Стела Г. Андрейчин. През 1943 г. Райчева подава оставка с вече станалата традиционна за факултета формулировка “по болест” и веднага е заменена от ас. Ан. Атанасов. Само неговата мобилизация през с.г. дава шанс да го замести Красимира Захаријева, д-р на СДУ и специализирала в Берлин. Същевременно факултетът се заема да ходатайства за работа в софийските гимназии на Н. Дамова и П. Кръстева, разработили докторати по естествена история (1940).³⁶

Друг фактор, който се отразява благоприятно на женския статус във ФМФ и изобщо в СДУ е т.нар. асистентски въпрос, актуален през 1942 г. във връзка с измененията на ЗНП. В гласувано единодушно обръщение на Факултетния съвет до ректора и министър-председателя се критикува унижителния статут на асистентите според новите щатове и се сочи, че те работят фактически от сутрин до вечер срещу по-ниски заплати и от учителите. Това би довело до пресъхване на “богатия извор на млади научни сили”, до

³³ Пак там, а.е. 30, л. 17, 24 гр, 38 гр, 42-43.

³⁴ Пак там, а.е. 36, л. 146; оп.2, а.е. 381, л. 1, 22, 28, 35. В Германия тя е заварена от преврата на 9.09.1944. След като 2 г. се колебае за завръщането си по доклад на Г. Паспалев, заместил осъдения от Народен съд и хвърлен в затвора проф. Консулов като уредник на Зоологическия институт, Хранова е уволнена (1946). Възстановена е на длъжност през 08.1947, когато си пристига в България. В последствие “по собствено желание” – неясно дали свързано с шефа ѝ Паспалев или с тенденцията “идеологически неблагонадеждните” да бъдат отстранени от университета – тя напуска СУ и се премества в Зоологическия институт -БАН, където от 1959 г. неин директор става отново Паспалев. Вж. ДА-София, ф. 994к, оп.2, а.е. 381, л.2,11,21,23,51.

³⁵ Пак там, а.е. 333, л.1,12,13,14; оп.13, а.е.27, л.138,139 гр.

³⁶ ГСУ, Оф.отдел, 1938/39. С. 1940,с.27; ДА-София, ф. 994к, оп. 2, а.е. 36, л.61 гр; а.е. 40, л.98; а.е. 41, л.11 гр.

невъзможност за подбор на способни възпитаници и до упадък на научното ниво, ако правителството не промени намеренията си.³⁷

Всъщност, това е вече обективен резултат от усилията на Факултетния съвет от 20-те години, движен обаче не от финансови причини, а от мотива за полов подбор. На асистентките във ФМФ рядко е даван шанс, и ако те са го използвали, не им се прощава успехът в професията. Факт е, че мъжете-асистенти са уволнявани рядко по начин, подобен на жените (прецедент е напускането на ас. Р. Зайков през 1928 г., но по-късно той се завръща), обикновено “мъжките” договори са удължавани безпроблемно, за максимален срок и често с единоклони, повечето специализации и научни командировки са отново за мъжете-асистенти. Факт е, че именно жените със специализации, и то във водещи центрове, са последователно уволнявани: М. Бракалова, Д. Калчева, М. Андрейчева, Т. Ковачева (която е трябвало да отиде в същата година на съкращаването си в Сорбоната за 3 месеца)³⁸ Факт е също, че на конкурси за хабилитирани длъжности асистентките или не се явяват, или ако го сторят, се прави всичко възможно не те да печелившите. Приведените по-долу примери като че ли не се нуждаят от коментар.

Първата жена, осмелила се да се яви на конкурс за доцент по физика във ФМФ през януари 1927 г. е Елисавета Карамихайлова (1897-1968). Завършила физика и математика във Виенския университет с докторат (1922) тя работи по това време като сътрудник със срочен договор в Института за радиови изследвания там. Още през есента на 1923 г. тя проучва възможността да се премести като асистент във ФМФ, но ѝ е отказано с аргумента, че не е възпитаничка на СДУ и няма свободен щат.³⁹ На конкурса през 1927 г. се явяват 3 души – Г. Наджаков, М. Георгиев и Карамихайлова. Но рецензентите А. Христов и П. Пенчев подготвят доклади само за първите двама, оправдавайки се с това, че хабилитационният труд на кандидатката е в ръкопис. На последвалото гласуване (юни 1927) се състезават само двамата мъже и за редовен доцент е избран Г. Наджаков.⁴⁰

По това време Карамихайлова има вече значителен брой и важни публикации върху алфа-радиацията, субсидирана е от Рокфелеровата фондация. Самочувствието ѝ идва и от допускането на жените-физички до университетските преподавания – М. Кюри става професор в Сорбоната през 1908, Лизе Майтнер – в Берлинския университет през 1926, във Виенския университет има също две жени.⁴¹ Карамихайлова е решена да си намери постоянна работа и защото се нуждае от средства за своите изследвания. Тя се явява и на следващия конкурс за доцент по опитна физика, обявен през декември 1937 г.. Документите си изпраща от Кеймбридж, където почти изтича срока на 3-годишната ѝ специализация в Кавендишката лаборатория на Ръдърфорд. На новия конкурс ѝ съперничат ас. Емил Джаков (завършил СДУ и

³⁷ ДА-София, ф. 994к, оп. 13, а.е. 37, л.16.

³⁸ Пак там, оп. 2, а.е. 337, л.51; оп.13, а.е. 25, л.52,46.

³⁹ Възщност и Постомпирова още не е постъпила, но през 1928 г. катедрата отчита, че едно асистентско място стои вакантно, понеже не е заето от мъж; Вж. ДА-София, ф.994к, оп.2,а.е.333,л.12 гр; Sretenova, N. Elizaveta Karamihailova 1897-1968. The First Woman Physicist Who Managed to Cross the “Safety Curtain” of Sofia University. – www.phys.uni-sofia.bg/~upb/Karam.html

⁴⁰ ДА-София, ф. 994к, оп.13, а.е. 23, л.58гр, 73, 78гр.

⁴¹ Назърска, Ж. Цит. съч.,с.222-223; Макгрейн, Ш.Б. Лизе Майтнер . – В: Светът на физиката, 2001, №1 на адрес: www.inrne.bas.bg/wop/ARCHIVE/wop_1_2001/51_Lize_M.html

специализирал в Берлин), инж. Гр. Узунов, ас. д-р Р. Каишев и ас. П. Паунов. След отказа на последните двама на рецензентите остава да избират на практика между Джаков и Карамихайлова. За представените две негови работи докладите са апологетични: умее сам да открива проблематика, да прави систематични изследвания, правилно дискутира методите на работа, притежава опитна сръчност, напълно формиран млад научен работник, разработил нов метод за измервания. За Карамихайлова рецензентите изтъкват, че добре познава методите на работа в областта на радиоактивността, че е дала доста изследвания отчасти сама, отчасти със сътрудници, че е придобила голяма физична култура, поради 18-годишната си работа в чужбина. “Ето защо по своята подготовка и по съвкупността от своята научна дейност, тя заслужава да бъде доцентка”, заключава проф. Наджаков. Същевременно той отбелязва, че за хабилитация кандидатката е предложила неподходяща работа – кратка, с познат метод, без окончателен резултат и несамостоятелна, защото в края благодарил за “подбудата” [for suggesting] на проф. Елис от Кеймбридж. Следователно, от трите елемента на хабилитацията – методика, опитни резултати и самостоятелност на идеята – “нито един от тези елементи не е в полза на кандидатката”. Наджаков като титуляр не я препоръчва и защото има “по-подходящ” в лицето на конкурента ѝ. “Обаче, ако тя беше единствена подходяща кандидатка, поради *съвкупността от нейната научна дейност* [курсивът на Г.Н.], въпреки този формален пропуск да посочи подходяща хабилитация, аз бих помолил Факултетния съвет да ѝ повери доцентското място.” На заседанието си от 17.01.1938 г. Джаков е избран единодушно с 21 гласа.⁴²

Макар че при този конкурс открито прозират, наред с традиционните субективни мотиви, и сексистки, Карамихайлова не се поколебава да участва в трети конкурс за доцент по специална физика с метеорология и геофизика, обявен през декември 1938 г. На него се явяват и асистентите по опитна физика Петър Паунов и Саздо Иванов, които се отказват последователно – Иванов в навечерието на представяне на рецензиите, а Паунов след като те вече са прочетени на две дълги заседания на Факултетния съвет от 24.10. и 28.10.1939. За това състезание Карамихайлова представя 18 статии и хабилитационна работа, докато Паунов съответно 5 и хабилитация. Рецензиите се оказват коренно противоположни. Проф. Наджаков смята трудовете на Паунов “под всякаква критика” и е на мнение, че не познава основни публикации и няма елементарна теоретична подготовка. За съчиненията на Карамихайлова е посочено, че са сериозни научни приноси в полето на радиоактивните изследвания, които се цитират и я правят позната на научния свят. Тя основно познавала своята научна област и носела със себе си традициите на две от трите най-големи радиологични институти в света, заедно с богата немска и английска култура.⁴³ Проф. Г. Манев пък използва друг подход – не сравнява реалната научна продукция и качества на кандидатите, а съпоставя условията, в които са ги изработили. Той смята, че Карамихайлова е работила “винаги със сътрудници или пък под ръководство, и то в най-добрите световни лаборатории” и за 20 години е създала 17 труда. Паунов, напротив, се трудил само в България, “тук при нашите условия за работа” и специализирал само 1 г. в Париж, но се върнал

⁴² ДА-София, ф. 994к, оп. 13, а.е. 34, л.22, 146, 151гр, 159-160.

⁴³ Пак там, а.е. 35, л. 57-57 гр.

със “самостоятелни” две работи. Оттук нататък Манев се отдава на реторика и софизъм: “Как би работила г-ца Карамихайлова при нашите условия, аз не бих могъл да заключа нито от нейните работи, нито да пророкувам.” Според рецензента, Паунов е по-подходящият, защото е млад учен, с научна инициатива, самостоятелност и оригиналност. “Има значение, щото дейността да бъде и изящна и елегантна, но за такива случаи, като че ли са подходящи думите на Болцмана – “да оставим елегантността на шивачите”.⁴⁴ След оттегляне на кандидатурата на протежето му Манев заявява, че ще подкрепи единствената кандидатка по следните съображения: нейната старателна и безгрешна работа в научните ѝ публикации и нуждата от лектор за вакантната катедра, макар “нито сега, нито в близко бъдеще има надежда да се подготви лице за четенията”.⁴⁵

Така Ел. Карамихайлова е избрана с 24 гласа “за” и една бяла бюлетина, утвърдена е от Академичния съвет без спънки и назначена на 12.12.1939 за редовен доцент. От края на с.м. тя участва равноправно в работата на Факултетния съвет, чийто секретар става през 1941 г. Последователно са ѝ възложени рецензии за дисертацията на Р. Андрейчин (1940) и за хабилитирането на Ем. Джаков за изв. професор (1942). В нея тя го характеризира като “отличен преподавател и способен изследовател”, очевидно забравила огорчението си и с намерение да печели съюзници в един факултет, където, както споделя в кореспонденцията си, науката е добре охранявана от мъже, а из залите ходят “тъмни балкански субекти” със сурови нрави.⁴⁶ Тя се справя с това изпитание. През 1941 г. разширява четенията си с курс по “опитна атомистика и радиоактивност” и се сдобива с асистент, Хр. Я. Христов, който я определя в спомените си като човек с “огромна духовна сила и висока етика”, смятащ “науката за призвание, съдба и смисъл на живота”. През 1943 г. пък на доцентката е гласувана научна командировка във Ваймар, Лайпциг и Виена.⁴⁷

От същото време, когато Карамихайлова прави опитите си да се хабилитира, датират и усилията на Мара Лещова-Трънка (1895-1956) в областта на ботаниката. Тя започва следването си в Гренобъл, но завършва в СДУ (1916) естествени науки. През 1920 тя заминава за Франция, където съпругът ѝ работи последователно като аташе в българската легация в Париж и като главен секретар на института за висши аграрни изследвания към Сорбоната (1925-

---

⁴⁴ Неумелият опит за оригиналност, и то с позоваване на проф. Лудвиг Болцман (виенски физик), всъщност прикрива неотрадиционалисткия мизогинистичен дискурс за мястото и социалната роля на жената, актуален сред българските интелектуалци през 20-40-те год.. Не случайно Манев тук прави алюзии със статуса на Карамихайлова като неомъжена, с нейната възраст 42 г, с шивачеството като традиционно занимание на жените, с инициативността и самостоятелността като иманентно неприсъщи на една жена. (Вж. Даскалова, Кр. Цит. съч. с.194-195). Същевременно обаче тук излиза на повърхността и вечното напрежение между “научен център” и “научна периферия”.

⁴⁵ ДА-София, ф. 994к, оп.13, а.е. 35, л.69-69 гр.

⁴⁶ Пак там, а.е. 35, л.72; а.е.37, л. 17 гр; Сретенова, Н. Университетът и физиците. Начало. С. 2000, с. 140.

⁴⁷ ДА-София, ф.994к, оп.13, а.е. 39, л. 119,123гр; Христов, Хр. Ел. Ив. Карамихайлова. – Бележити български физици. С. 1981, с.103-104. След 1944 г. тя попада в списъка на “неблагонадеждни учени” като немска възпитаничка, безпартийна и антикомунистка. С течение на времето ѝ е отнета катедрата по атомна физика, която основава и ръководи (1945-1955) и е преместена във Физическия институт на БАН. Там до 60-те над нея тегне забрана за публикации, научна кореспонденция, командировки и участия във форуми. Натоварена е с изследване радиоактивността на минералните извори, на скали, лечебна кал и почви и е предимно в провинцията. Става професор през 1962 г. Вж. Sretenova, N. Op.cit.; Tsoneva-Mathewson, Sn. Rayner-Canham, M. F. & G. W. Elizaveta Karamichailova: Bulgarian Pioneer of Radioactivity. – In: A Devotion to Their Science. Pioneer Women of Radioactivity. McGill Un.Press. 1997, p. 205-208.

1932). Именно там Лещова защитава докторат и работи като асистент. В процеса на работата си тя открива нов род паразитна торбеста гъба, засягаща пеперудоцветните растения, за което е наградена от Сорбоната и от Френската академия. Получава стипендии от френското министерство на земеделието и за работата си над бактериите *fixatices d'azote* (1931-1932).

Идеята си за връщане в България като доцент по ботаника Лещова споделя през януари 1928 г. най-напред със своя професор от СДУ Стефан Петков, известен ботаник, алголог, дописен член на редица европейски академии и ботанически дружества, описал нови видове, сортове и форми. За съжаление неговите колеги го описват като самолюбив, мнителен и не обичащ да помага на млади хора, жени и на насочилите се към неговата научна профилация. Изобщо, си спомня Наджаков, във ФМФ било рядко явление професор да създаде своя школа чрез привличане на свои ученици в науката.⁴⁸

Отначало кореспонденцията на Лещова с професора е чисто служебна – размяна на публикации, споделяне на научни планове, но и в нея проблясват възгледите му за мястото на жената в науката. “Аз просто се очудвам, пише той, че Вий с такова усърдие искате да боравите в областта на науката”. Той е стъписан и от това, че “макар домакиня и майка”, възпитаничката му не се отделила от научната творческа мисъл. “Това е редкост, особено за жената”, констатира той и я съветва, че макар областта, която е избрала, да е интересна от икономическа гледна точка и би допринесла грамадна полза на българското земеделие, “не е зле да избирате предмети за работа, които изискват повече кабинетна работа”.⁴⁹ На този фон никак не изненадва реакцията на Петков към идеята на Лещова да се хабилитира във ФМФ или в АЛФ, вероятно разполагайки с информация, че се готви повишаването на Н. Арнаудов в професор по обща ботаника. Мотивирайки се с липсата на свободни щатове и многото съкращения, Петков единствено насърчава научната ѝ дейност, и то далече от родината: “Радвам се, че Вий, бидейки при най-сгодни условия за научна работа в сърцето на цивилизована Франция, сте тъй горещо предани на научната работа... Аз съм напълно убеден, при разумна работа, труд, воля и постоянство изучаванията Ви ще стигнат до благодатни резултати”.⁵⁰

В края на 1931 г. М. Лещова подновява интереса си към въпроса, който “жизнено я интересува”, преподавателското място по ботаника. С идването на власт на БЗНС семейство Трънка иска да прекрати изгнанието си и се прибере в родината, а в Ботаническият институт има свободни щатове. Още повече още през 20-те год. жени зооложки и биоложки вече преподават в Абърдийн и Виена. За целта вече утвърдената изследователка ходатайства пред титуляра по обща ботаника проф. Арнаудов, пред декана на ФМФ Ас. Златаров и пред МНП. Но и сега проф. Петков е непреклонен. Този път той свързва невъзможната хабилитация с бюджетни причини, но и с автономията на университета. Ако министерството открие извънредна доцентура за Лещова, Факултетният съвет можел да бави процедурата или да трансформира щата за друга катедра. “Изобщо въпросът за последните [доцентурите] винаги бива

⁴⁸ История на БАН. С. 1969, с.88; Станев, Ст. История на ботаническата наука в България. ч.1. С. 1993, с.19; Китанов, Б. Събития и факти. – В: Спомени за Софийския университет. С. 1988, с.140; Наджаков, Г. Мисли и спомени за университета. – Пак там, с.9,11.

⁴⁹ ЦДА, ф. 970к, оп.1, а.е. 23, л.1, 3-4.

⁵⁰ Пак там, л.5.

приплетен и мъчен за разрешение, особено пък, когато се касае до женския пол...”. “Нека се надяваме, продължава писмото, ... в скоро време материалното състояние на България ще се поправи и подигне ... и на Университета ще се даде възможност да увеличи академическия си персонал, то и на Вас да се даде възможност за хабилитация в редовен доцент.”⁵¹ Професорът дори чертае план за по-ефективно действие. Лещова трябвало да остане в Париж, да подготви по-обемиста и ценна хабилитация и да се съсредоточи над общата ботаника, “защото един ден по нея именно най-много ще трябва да разчитате на хабилитация като дама, на която най-пригодна ще бъде вътрешната кабинетна работа”. Що се отнасяло до специалната ботаника (неговата катедра), там вече имало “млади конкуренти” (асистентът му Д. Йорданов е връстник на Лещова). Съвсем директно този път Петков заявява на бившата си студентка, че би имала шанс за хабилитация, само ако един ден се отпуснат две доцентури по ботаника, “което при днешната криза е далеч невероятно”.⁵²

В началото на 1932 г. Лещова специално пита от Париж Ас. Златаров: “Ще има ли нови доцентури?”, а в кореспонденцията си с Петков не престава “настоятелно да изразява желанието си да получи място в университета”. През есента на с.г. тя се завръща в родината и, очевидно отрезвена от ситуацията във ФМФ, става деец на новосъздадения Български женски земеделски съюз и редактор на неговия в. “Селянка” (1932-1934). Макар и отхвърлена от СДУ, тя запазва научните си интереси. Участвайки в III конгрес на женските славянски групи (1933), тя посещава Белградския ботанически институт, среща се с колеги и г-жа проф. Глишич, посещава музеи, разменя си публикации. Само в някои от статиите за “Селянка” се промъква разочарованието на нереализирания учен. Тя пише, че “мъжете не обичат еманципираната жена” и че гледат с лошо око на нейното по-широко образование, макар във висшите училища студентките да превъзхождали мъжете по успех.⁵³

Неуспехът на Лещова е до голяма степен предизвестен, предвид не принадлежността ѝ към институцията. Не е известно дали обаче става известен на нейните колежки от факултета. По-скоро те са стимулирани от примера на Карамихайлова, от новата конюнктура в университета и от собствения си път на научно развитие. Затова не е сензация, когато на обявените през септември 1940 г. конкурси за частни хонорувани доценти по зоология на гръбначните и на безгръбначните животни се явяват две връстнички и колежки от следването - Анастасия Желязкова-Паспалева и гл.ас. Ариадна Димитрова. Те се състезават с единствен конкурент, ас. Ал. Вълканов. В процеса на процедурата от двете места остава само една доцентура, а конкурсът е забавен чак до юни 1941 г. предвид смъртта на проф. Моров.⁵⁴

⁵¹ Пак там, л. 8-9 гр.

⁵² Пак там, л.10.

⁵³ ЦДА, ф. 865к, оп.1, а.е. 12, л. 31; ф. 970к, оп.1, а.е. 23, л.11-12; Селянка, бр.17, 20.05.1933; бр. 3, 10.12.1933; бр.11, 8.04.1934. В случая Лещова-Грънка отново може да се види ентусиазмът, с който един представител на научния “център” е препястван от учените на “научната периферия”, но и необяснимия стремеж за интегриране в тази периферия. Впрочем това не е изключение във ФМФ, където през с.г. гръмва скандалът около Р. Зайков, изнуден от Ас. Златаров и Т. Моров да се откаже от участие в конкурса за професор по теоретична физика, въпреки блестящите препоръки на Айнщайн. Резултатът обаче е депрофесионализация за Лещова (след 1934 г. тя се занимава с преводачество на романи и на религиозни текстове) и пълната ѝ забравя в българската ботаника. Дори специализирани съчинения не споменават за съществуването ѝ.

⁵⁴ ДА-София, ф. 994к, оп. 13, а.е 35, л. 161гр; а.е. 36, л. 93; оп. 2, а.е. 36, л. 116.

Новото лице за факултета, Ариадна Димитрова (1896-1971), завършва естествена история в СДУ (1921) и “като една от най-добрите студентки не само от нашия випуск, но и от предшестващите такива” е поканена от проф. М. Попов да остане в университета. С неговото застъпничество МНП ѝ отпуска стипендия за специализация в Берлинския зоологически институт (1925). Веднага след това тя е назначена да замества ас. Г. Паспалев в Института по зоология (1925-1926), като при избора ѝ се четат отлични референции. След защитата на доктората си в Роцок (1926) с препоръка от ръководителя си проф. Шулце тя е избрана за редовен асистент по обща биология в Медицинския факултет. През 1927 г. при повторната ѝ специализация в Института по ферментация в Берлин Ар. Димитрова получава предложение от проф. Линднер да стане негова асистентка, но отказва по настояване на проф. М. Попов и продължава работа в СДУ. След неговото завръщане от дипломатическа работа през 1931 г. “още при втората ми среща с него, той ми съобщи, че ... искал да ме назначи доцентка”. Според нея, това било осуетено от проф. Ораховац, но и “разбира се, че аз далеч не се чувствах подготвена за такъв пост”.⁵⁵

По времето, когато проф. Попов е извън България (1926-1931) Ар. Димитрова има публикувани 5 труда, два от които оригинални и цитирани от японски, американски и френски биолози. В периода 1931-1942 тя отпечатва 6 свои и 2 съвместни с професора работи, а той публикува от свое име две статии, макар цялата експериментална част да била изработена от асистентката му. Състоянието на “подпомагана и ръководена”, “под вещото ръководство” на прекия си шеф, не само не я смущава, но “с удоволствие отдадох всичките си сили и знания”, както пише по-късно в спомените си.⁵⁶ “Каква беше обаче професионалната ми награда за безукоризнената ми служба: още през 1938 год. почнах да бъда предупреждавана от проф. Попов, че аз няма да мога да напредна, понеже съм жена, и по-добре щяло да бъде да съм се омъжила. През тази година и по-късно проф. Попов започна на всеки срещнат, завършващ медицина студент, да предлага асистентско и доцентско място, които му отговаряха, че за голямото уважение към учителката си Димитрова не могат да приемат.” През 1942 г. за доцент по биология е назначен Дончо Костов, а за втори асистент току-що защитилият докторат Р. Попиванов. През юли с.г., пише Димитрова, “в качеството си на декан г-н професорът поиска уволнението ми под предлог, че съм напуснала доброволно”. Факултетният съвет на МФ гласува това “поради преминаване на друга служба от 15.09.”, но решението не минава през Академичния съвет. Там е постановено Ар. Димитрова и Г. Козаров да си разменят асистентските места в Зоологическия и в Биологическия институт за срок от 2 г.⁵⁷

В тези спомени, писани през 1952 г., асистентката “пропуска” своето участие в конкурса за частен хоноруван доцент във ФМФ. Дали то е резултат от натиска, оказван ѝ в собствения институт, или именно конкурсът става катализатор за описаните (и поукрасени) “гонения”? Факт, е обаче, че двете най-опитни зооложки не пропускат възможността да премерят сили. Липсва само участието на А. Хранова, недолюбвана от Факултетния съвет. По време на неговото заседание от 28.06.1941 рецензентът проф. Консулов посочва, че Ар.

⁵⁵ ЦДА, ф. 1652к, оп.1, а.е. 29, л.1-1гр.; ф. 177к, оп. 1, а.е. 911, л.77.

⁵⁶ ЦДА, ф. 1652к, оп.1, а.е 29, л.2.

⁵⁷ Пак там, л.2-2гр.; ДА-София, ф. 994к, оп. 2, а.е. 39, л.354.

Димитрова работи в областта на общата физиология и биология, а не в морфологията и затова не може да бъде препоръчана. Проф. П. Петков подчертава същото, макар да я хвали като съвестен, трудолюбив и плодовит научен работник. За Желязкова докладчиците са единодушни, че е достойна ученичка на проф. Моров, “на видно място между сериозните наши научни работници” в морфологията, с добра методика и с интересни и важни постижения, особено в цитологията на гръбначните животни. И двамата обаче се спират на злополучното ѝ уволнение като причина да прекъсне експерименталната си дейност. Тя “пак не скъса с науката, пише Консулов, но естествено при тези условия тя не можеше да твори тъй, както преди “. Рецензентите признават обаче достойнствата на хабилитационния ѝ труд, а единият препоръчва “щото, като твърде полезно и заслужено, при пръв удобен случай, да се създаде подходна за нея частна доцентура при някои от катедрите по зоология”.⁵⁸ Конкурентът Ал. Вълканов печели конкурса с 21 гласа, срещу 2 за Димитрова и само 1 за Желязкова, с твърде съмнителни предимства. Докладите го препоръчват като самобитен, с трудолюбие, любов към науката, ерудиция, със завидна енергия, с непрекъсващ и неотслабващ интерес към научната работа, т.е. фокусът е над личните му качества, а не върху научните му постижения. За тях се споменава между другото: че неговите статии по начало не били “напълно академически”, че извън морфологията дори били пълни с грешки, а само хабилитацията му била безупречно и задълбочено изследване.⁵⁹ Така или иначе, след т. нар. конкурс Желязкова си остава “извън науката”, а Димитрова търси начини по-късно да се хабилитира извън “тежката атмосфера” на Биологическия институт, където “все още има професори, които търсят посредствени и неподготвени хора, а се страхуват даже от способни жени”.⁶⁰

Съдбата на Ар. Димитрова не е единичен случай в Медицинския факултет, създаден с голямо закъснение през 1918 г. Всъщност, той е място на изява на най-много жени асистенти с различни специалности (28 д.), но нито една от тях не се хабилитира. Показателно е също, че техните договори са кратки (2-4 г.) и само единици имат по-продължителен стаж (З. Ячева 21 г.; Н. Добрева 20 г.; Ар. Димитрова 18 г.). Добър пример в това отношение е ас. Валентина Транен (1897), възпитаничка на Виенския университет (1923), назначена още преди дипломиране като препаратор по анатомия, а от 1924 – ас. в Катедрата по хирургична пропедевтика и операционна медицина. Макар

---

⁵⁸ За отбелязване е поредният механизъм, използван за изтласкване на жените от науката – уволненията. Излизането на една жена от институцията (и то вследствие на сексисткия правилник, а не на доказана некадърност) се смята за излизане от науката и се изтъква като съществена пречка за хабилитация.

⁵⁹ ДА-София, ф. 994к, оп. 13, а.е. 36, л. 108гр-109гр, 129гр.-130. След 1944 г. Желязкова сътрудничи на съпруга си, проф., завеждащ Катедрата по зоология, декан и директор на Зоологическия институт-БАН. Те имат съвместни публикации за хемифауната и фауната в Пиринско, Странджанско и Софийско. Вж. НА-БАН, ф. 56с, оп.1. Димитрова преподава в новооткрития МФ на Пловдивския университет, но ѝ е отказана хабилитация като “неблагонадеждна”, без ОФ бележка (1946). По-късно става извънреден професор в Скопския университет (1948), където е директор на Биологическия институт. Връща се в МФ през 1948 г., влиза в конфликт с ръководството, разследвана е и наказана за обида на своя шеф проф. Р. Попиванов. Не ѝ е позволено да защити дисертация за д.б.н. (1957). Вж. ЦДА, ф. 1652к, оп.1, а.е. 1, л.1; а.е. 5, л.1; а.е.8, л.3; а.е.10, л.1; а.е. 26, л.2-3; а.е. 27, л. 3-4.

⁶⁰ Пак там, а.е.29, л.3.

докладът на проф. П. Стоянов от 1927 г. да е със суперлативи – предана, веща, акуратна, договорът ѝ е продължен само с година и прекратен.⁶¹

През декември 1925 г. феминистката преса алармира за уволнението на д-р Роза Василева (1884), въпреки нейния опит и застъпничеството на титуляра, и за сметка на назначаването на мъж асистент с по-малък стаж.⁶² Тогава това е обяснено с фаворизация и партизанство, но по същото време, в МФ се откриват документи, недвусмислено говорещи за сексизъм.

Случаят “д-р Елена Шеханова-Степанова” (1893) може да бъде христоматиен. Известна преводачка от руски, публицистка във вестници, популярни и медицински издания, Шеханова е завършила медицина в Петербург (1918) и в СДУ (1924). Назначена е за асистент в Невропсихиатричната клиника (1924) и договорът ѝ е подновен с още 3 г. през 1927 г. Точно тогава в клиниката е обявен конкурс за главен клиничен асистент и нейната кандидатура е издигната от директора проф. Н. М. Попов. Той обосновава нежеланието си да назначи бившия си асистент д-р Каракашев с неговата некомпетентност, незаинтересованост към специалността и пациентите, несправянето му с документацията, невявяването на съдебни експертизи, нарушаването на дисциплината и възрастта му, прехвърлила 35 г. Той посочва Шеханова като “единствена достойна кандидатка”, с теоретична подготовка и клиничен опит. Предложението младата асистентка да заеме този висок пост, поставящ я като първи заместник на шефа на клиниката, и то преди да е изтекъл договора ѝ и с опция за нов 5-годишен, предизвиква силен резонанс сред силно консервативната медицинска колегия.⁶³ По време на гласуването на 1.06.1929 г., когато д-р Шеханова е избрана с 11 гласа срещу 5 “не” и 1 бяла бюлетина, проф. д-р Владимир Алексиев подава “особно мнение”, което е толкова характерно, че си заслужава да бъде цитирано почти изцяло:

“1. Г-ца Шаханова⁶⁴ е избрана по изключение (като жена) за асистентка при психиатричната клиника, понеже по мотивиран доклад на титуляра психично болни жени могат да се гледат от лекар жена. Сега обаче, с избора ѝ на главен асистент, тя ще трябва да гледа и психично болни мъже, спрямо които, по възприетия мотив, една жена не може пък да има нужния авторитет спрямо душевно болни мъже.

2. Като заместник на титуляра, една жена не може да има нужния авторитет, според мене, и пред съдилищата в България⁶⁵, дето тя трябва да се явява като и да дава решаващо мнение.

3. С избора на жена главен асистент за срок от 5 год. се заема за дълго време едно място, което, дошло е време, да се заеме от асистент мъж, който може би в недалечно време трябва да се подготви, за да замести титуляра чужденец⁶⁶.

⁶¹ ДА-София, ф. 994к, оп. 2, а.е. 376, л. 1, 5, 33-33 гр.

⁶² Женски глас, бр. 5, 1.12.1925.

⁶³ За проблемите пред професионалната реализация на медичките изобщо и на българските в частност вж. Назърска, Ж. Цит. съч., с. 192-204.

⁶⁴ Правилно Шеханова, но така е в текста, очевидно пренебрежително и с подчертаване на семейния статус.

⁶⁵ До 1944 г. жените нямат право да упражняват юридическа професия, а в съдилищата показанията им се смятат за непълноправни спрямо мъжките.

⁶⁶ Н. М. Попов е руснак, от беломигрант, професор от Одеския университет, с временен договор. Шеханова, макар да е от видния старозагорски род Шаханови, има майка-рускиня, руска възпитаничка е и превежда от руски, омъжва се за белогвардеец. /Сведенията за нейния произход дължа на С. Василева, на която изказвам благодарност. Вж. Василева, С. Сага за Шаханови. – Участие, 1998, №4, 14/. Изобщо в тази и следващата точка са отразени широките ксенофобски настроения сред българската низша и висша интелигенция, разпространени през края на 20-те и нач. на 30-те год. Те са отзвук от следвоенната и от икономическата

4. С избора на жена главен асистент ще се спъне още за няколко години изпълнението решението на Академич.[ния] съвет, според което трябва в най-скоро време да се подготвят българи и по двете дисциплини на катедрата, а не както става до сега.”

Така или иначе, Шеханова е избрана и през следващите 5 г. успява, освен да бъде поддиректор на клиниката, да специализира два пъти във Виена, да присъства на Международния конгрес на психопатолозите и психолозите (1930), да се омъжи и роди две деца, без да ползва отпуск, тъй като от семейството единствено тя работи. Това само усилва желанието на нейните врагове да постигнат намерението си. През юли 1934 г. тя е уволнена, поради изтичане срока на договора, а на нейно място са назначени д-р Ив. Антонов и д-р Ем. Шаранков.⁶⁷

За разлика от МФ в най-стария факултет, Историко-филологическия, почти липсва женско преподавателско присъствие. Не случайно Ж. Николова-Гълъбова нарича факултета, а и самия университет “мъжки манастир” с посивели професори, приличащи на достопочтени жреци, но с “доста вкостенели възгледи”.⁶⁸ Първата жена, допусната до тази “светая светих” е Живка Драгнева (1885-1959). Завършила немска и френска филология и психология с докторат в Цюрих (1909) и втори докторат във Виена (1922), тя става лектор по немски език през 1923 г. Известна преводачка от френски, немски и английски, публицистка и опитна учителка, тя вероятно използва препоръката на проф. Ив. Шишманов, с чието семейство е близка. През време на своята служба тя преподава на студенти от новооткритите АЛФ, Богословски и Ветеринарно-медицински факултет, пътува многократно в Германия, Австрия, Швейцария и Северна Италия с научна цел, преминава курсове за нови методи на обучение, участва в работата на българския клон на Мюнхенската академия. За разлика от колегата си К. Гълъбов (р. 1892) тя не се хабилитира, вероятно с мотива че не е асистент, а само лектор, макар да има докторат и да е натрупала достатъчно публикации. Закономерно, още в първия удобен момент, при навършване на 50 г., деканатът на ИФФ я пенсионира.⁶⁹

Че Драгнева не е била удобният колега подсказват и последвалите събития. За мястото ѝ е обявен конкурс, на който се явяват трима домашно образовани германисти - дипломираната през 1931 учителка Жана Николова (1908), Г. Ганчев и Евг. Теодоров. Във всички други случаи при подобна конкуренция една жена кандидат не би имала шанс, но конкурсът е решен в

криза и се издигат както от профсъюзите, така и от родолюбивите организации с цел да се намали конкуренцията на трудовия пазар. В МФ още от създаването му има силно негативни настроения срещу руснаците-професори. Вж. Георгиев, В. Масонството в България. С. 1986, с.280,297-298; Величкова, Г. Пропаганда на фашизма в България 1922-1934. С. 2002, с.150-151,199,206; Къосева, Цв. Руската емиграция в България. С. 2002, с.196-226.

⁶⁷ ДА-София, ф. 994к, оп. 2, а.е. 393, л. 32, 46, 54, 69,74, 84. След 1934 г. Шеханова работи в психиатричната болница в Ловеч и издава монография за психоневрозите от гледна точка на новите терапевтични методи (1941). Така тя остава в “центъра” на модерната наука, макар териториално да живее в “периферията”.

⁶⁸ Николова-Гълъбова, Ж. Бъдете достойни наследници. – Литературен форум (ЛФ), бр. 19, 19-25.05.1998.

⁶⁹ ДА-София, ф. 994к, оп. 2, а.е. 237, л. 10,17,22,29,33,37,39,51; НА-БАН, ф. 11к, оп. 5, а.е. 407. След пенсионирането си Драгнева става професионална преводачка, работеща за поредиците “Златни зърна” на изд. “Славчо Атанасов” и “Мозайка знаменити съвременни романи” на изд. “Юрукови”. В неин превод читателите се запознават с творчеството на Шопенхауер, Голсуърти, А. Морао, Стайнбек. Тя е автор и на граматика и речници, преиздавани многократно и постоянен екзаминатор на МНП.

полза на Ж. Николова от председателя на комисията проф. К. Гълъбов. Двата доклада, неговия и този на проф. Ст. Младенов, както и мнението на ректора проф. М. Арнаудов, си приличат удивително. Те търсят предимствата на Жана в напълно формални и дребни факти: в полукласическото ѝ образование (Теодоров е със същото), в отличния ѝ успех от практическия държавен учителски изпит (Ганчев има стаж от 10 г.), в завършените курсове по история на новата немска литература и по теория на немската философия (специализацията и недовършения докторат на Теодоров са равностойни, а пък и литературната школовка не е задължителна при преподаване на негерманисти). Ж. Николова е бонифицирана също заради интереса си към езика, за способността си да се задълбочава в художественото творчество и за доброто владение на българския език. Гълъбов направо заключава, че тя има по-широка научна подготовка от гимназиален учител, публикациите ѝ показват основно познаване на съвременния немски език, а те самите са образцови научни студии, издаващи тънък вкус и аналитичен поглед. М. Арнаудов подчертава литературния подход на кандидатката в битността си на главен редактор на сп. “Българска мисъл”, където тя е публикувала.⁷⁰ В резултат от тези единодушни препоръки Ж. Николова е избрана с 20 “за” и 10 гласа неодобрение. То се подхранва през следващите години от поведението на двамата ѝ покровители (Гълъбов и Арнаудов) и “поради известните обстоятелства”, както деликатно обяснява провала си Теодоров, т.е. интимните отношения между лекторката и все още женения титуляр на катедрата, взривили патриархална София и ИФФ.⁷¹ Не напразно десетилетия по-късно Николова си спомня за усещането, че е попаднала в ситуация “да преодолява дебелия зидове на мъжкия манастир” и да се бори срещу “серия от анонимни доноси и агресивни акции срещу женското присъствие в университета”.⁷² Тя се уповава само на своите патрони, решили да я “подготвят за тяхна научна сътрудница и продължителка на тяхното дело”. Особена заслуга Николова отдава на авторитета на проф. Арнаудов, ръководител на Катедрата по сравнителна литературна история, който водил борба и със собствените си убеждения, че жената е предназначена да бъде майка и съпруга и че няма място в науката. “Той се превърна не само в мой покровител, но и в мой най-пламенен защитник”.⁷³

Новата лекторка е приета с любов от студентската аудитория, на която оказва изключително въздействие, но за “звезден миг” на признание тя сочи 50-годишния юбилей на СДУ, честван през есента на 1939 г. Нейният блестящ симултантен превод, на “единствената жена в залата” сред смутените ѝ колеги, се превръща в сензация. “Паднаха всички клюки и мълви за моята

⁷⁰ ДА-София, ф. 994к, оп. 2, а.е. 416, л. 1, 4-10,12.23.

⁷¹ ЦДА, ф. 1753к, оп.1,а.е.863, л.1.

⁷² Николова-Гълъбова, Ж. Цит. съч.; Същата. Звездни мигове . – ЛФ, бр. 19, 19-25.05.1998. Тук не е много ясно какво точно има тя предвид, защото е комай единствената жена в СДУ, спечелила безпроблемно конкурс. Вероятно имат отражение негативните стереотипи спрямо неомъжените жени и схващането, че образованата жена руши семейството. Подобният скандал М. Кюри-П. Ланжвен се коментира във френската преса не само с оглед разрушаването на брака, но и като доказателство, че жената не е способна да е независима и да създава научни изследвания сама. Вж. Назърска, Ж. Цит.съч., с.53-58, 244-251.

Същевременно не може да се отнесе и атмосферата на следене, доноси и скандали, при която преминават църковните разводи по вина на единия съпруг. Вж. Димитрова, Б., Василев, Й. Дни черни и бели. С. 1993, с.158.

⁷³ Николова-Гълъбова, Ж. Звездни...

подготовка”, а тези които развивали най-злостна дейност, дошли да я поздравят.⁷⁴ В следващите години конюнктурата – интензивни културни, политически и стопански контакти с Германия по време на Втората световна война – обективно подпомага качествата на Николова да бъдат забелязани и признати и кариерата ѝ да е във възход. Тя публикува монография за езика на младия Гьоте (1936), статии в “Българска мисъл”, “Училищен преглед”, Годишника на Университета, литературна критика в повечето периодични издания. През май 1943 г., след като е налице германско-българска културна спогодба и е изграден Германски културен институт, българското правителство се съгласява на реципрочни стъпки – да се открие Катедра по български език във Виенския университет, а в СДУ и в Скопския университет да се обявят редовни доцентури по германска филология. Това решение само формално потвърждава замисъла на проф. Гълъбов да насочи към хабилитация своето протеже. Такъв конкурс е гласуван още през 1942 със срок октомври с.г. и от него е отклонен асистентът на професора Ст. Станчев, принуден да подаде оставка. Кандидатката Жана Николова печели конкурса с изключителното съдействие на Арнаудов, който ѝ заявил, че така изпълнява своя морален дълг на учен. Щатът обаче е трансформиран от редовен в частен доцент.⁷⁵

Хабилитацията на Жана Николова, макар че поставя твърде сложния въпрос за критериите - научни, политически или лични, улесняващи хабилитирането на жените в България, остава абсолютен прецедент в рамките на ИФФ, където до септември 1944 г. е допусната само дъщерята на проф. Ст. Романски, Цветана Романска-Вранска (1914-1969), току-що защитила докторат в Карловия университет в Прага и с отлична подготовка. Тя води упражненията по старобългарски език, по славянска етнография, по чешки език и по библиография и няма особени проблеми в адаптацията и растежа: от доброволен асистент плавно е повишена в редовен (1939-1942).⁷⁶

Нито една жена в ИФФ не е допусната обаче да преподава други езици, освен немски. И това при условие, че в СДУ най-много са студентките по славянска филология, че специалностите класическа и романска филология са феминизирани, че мнозина филоложки се дипломират в чужбина и някои от тях имат защитени докторати, че по-видните преводачи от западни и славянски езици са жени и че в други висши училища (ВТУ-Варна и ВУТВ) жени

---

⁷⁴ Пак там. Българското общество е твърде чувствително на тема жени-творци. Ако са действително таланти, това най-често се обяснява с намесата на мъж, който “им пишел” съчиненията – примерите са много, но най-типични Евг. Марс - Ив. Вазов, Я. Язова - Ал. Балабанов.

⁷⁵ Кюлюмова-Бояджиева, Ел. Германската културна политика и България 1919-1944. С. 1991, с.218; Клайн, Ек. “Всичко, което съм написал, написал съм го за тебе” – К. Гълъбов. – ЛФ, бр. 14, 8-14.04.1992. Превратът на 9.09.1944 изхвърля и Николова от академичната наука. Тя е уволнена от първата чистка като “проводник на фашистка идеология”, автор на статии във фашистки дух и сътрудник на германците. Изключена е от Клуба на българските писателки. Тя оценява отстраняването си като спасение от интригите на посредствени колеги и продължава да работи с подкрепата на съпруга си К. Гълъбов. Превежда класиците Шилер и Ницше, пише монографии за Хьодерлин и Фон Клайст, есета, литературни студии, критика. Съставя два фразеологични речника, ненадминати по пълнота, и преиздавана 5 пъти граматика на немския език. Редактор е на художествени преводи и автор на изследване за структурата, диалектиката и психологията на диалога (1985). Вж. Съдът над историците. С. 1995, с.51,62; Клайн, Ек. Цит.съч.

⁷⁶ ДА-София, ф. 994к, оп.2, а.е. 36, л. 27; а.е.38, л. 120 гр; Иванчев, Св. Моят университет. – Спомени за Софийския ..., с.195. Майката на Романска е дейна феминистка, завършила също славянска филология и бивша учителка.

преподават по чужди езици. Закономерно тук има обратно движение на стремежа на Карамихайлова или Лещова. Примерът е Екатерина Златоустова (1881-1952), която завършва история в Петербург, работи основно като учителка и висша администраторка в МНП и е известна с преводите си от полски и френски. След пенсионирането си през 1932 г. тя заминава за Париж по покана на проф. Леон Болио, където в продължение на една учебна година е негова асистентка в практическите занимания по български език със студенти французи в Училището за живи източни езици към Сорбоната.⁷⁷

Също толкова консервативен по отношение допускането на жени на академични позиции е Юридическият факултет. Това е обяснимо с оглед персоналния му състав, събрал цвета на правната мисъл и на политическата класа, както и с наложената законова забрана жените да упражняват адвокатска и съдебна професия и да имат политическото право да избират. След почти 20-годишна борба от страна на феминисткото движение са постигнати минимални отстъпки – жените свободно учат и се дипломират в ЮФ, дори първият докторат по право е защитен от жена, но остава забраната за професионална реализация; избирателните закони от 1937-1938 г. позволяват на жените-майки омъжени, разведени или вдовици да упражняват активен вот в общински и парламентарни избори, но лишава всички останали и не дава възможност за пасивно избирателно право.

На този фон е ясно защо назначаването на жена в ЮФ през септември 1941 г.е прието с неудоволствие. За доброволен, а от 1942 г. за редовен, асистент на проф. Владислав Алексиев е избрана Лукса Г. Данаилова (1917), юристка и неомъжена.⁷⁸ В нейната Катедра по история на българското и славянското право не могат да се примирят, че жена може да владее съвършено повечето класически езици, да си служи без затруднение с документални източници, да показва трудолюбие, задълбоченост и благородни амбиции да работи в науката, както подчертава титулярът проф. Алексиев. През 1943 г. К. Бобчев, редактор на Годишника на ЮФ, неколкократно ѝ връща завършена студия за преработване и редактиране и показва държание като на “учителя към шестокласник”⁷⁹, вместо да спази решението на Факултетния съвет за публикуване. Очевидно подобни спънки водят Л. Данаилова до решението да обнародва по-късно съчиненията си не в ресорния ГСУ, а в годишника на ВТУ-Свищов, където баща ѝ е бил лектор дълги години и откъдето е родом.

Подобни на описаните практики се срещат и в АЛФ. За разлика от първите години, когато още не е попълнен личният състав и са назначени две асистентки в Институтите по земеделски анализ и земеделски технологии, а от

---

⁷⁷ БИА-НБКМ, ф. 612, оп. 1, а.е. 1, л. 99-101; а.е. 17, л.1; а.е.59, л.1.; а.е.73, л.7-11,20-21. Срв. Nazarska,G. Ekaterina Zlatoustova. – In: (eds. De Naan, Fr., ,Kr. Daskalova) Biographical Dictionary of Women’s Movements and Feminisms in Central, Eastern and Southeastern Europe, 19th – 20th Centuries. Budapest (in the press).

⁷⁸ Вл. Алексиев е син на Царева Миладинова, една от първите учителки, завършили гимназия в Русия, и силно ангажирана с идеята за женското образование. Данаилова е внучка на М. Балабанов, също преподавател в ЮФ, и дъщеря на проф. Г. Т. Данаилов, проф. в ЮФ, страстен привърженик на идеята за придобиване на адвокатска практика от юристите и на политически права от жените, който дейно си сътрудничи с БЖС и ДБВО.

⁷⁹ ДА-София, ф. 994к, оп.2, а.е. 40, л. 167 гр, 182-184.

ФМФ е привлечена М. Бракалова по висша математика, в периода от 1927 до 1940 г. не се назначават никакви жени. През декември 1927 г. Факултетният съвет отхвърля кандидатурата на Станка Гиргинова (1897) за асистент в Института по лозарство с претекст “не отговаря на изискванията”, независимо че тя е работила като асистент в същия факултет до ноември с.г.⁸⁰ Едва през 40-те години са назначени последователно 5 асистентки и това е свързано с общата тенденция на “отваряне” на институцията. Добър пример е допускането през 1941 г. на жена на научна работа даже в Богословския факултет – това е Евгения Цухлева, учителка от Новозагорската смесена гимназия и вероятно роднина на един от първите историци на БПЦ.⁸¹

През 40-те години в България се откриват и нови висши училища (ВУ по телесно възпитание и Държавната политехника) или са преустроени съществуващите, както това се случва с бившия Свободен университет, трансформиран в Държавно висше училище за финансови и административни науки. Именно тогава, през октомври 1940, на конкурс за редовен професор по трудово право и социално законодателство там се явява Вера Златарева (1905-1977).⁸² Тя е възпитаничка на ЮФ на СДУ и е първият му доктор по право (1931). Нейната защита е действително “сензационно събитие, обект на оживени тълкувания”, понеже правистките са лишени от възможност за практика, а жените - от избирателни права.⁸³ Всъщност това е една от основните каузи в действията на Златарева след завършване на университета. Последователно тя работи като помощник-юрисконсулт в МЗДИ (1931-1932), като помощник завеждащ Службата за борба със социалните злини при Дирекция на полицията (1932-1934), като началник Отдел за обществено подпомагане при Пловдивската община (1934-1936), а след брака си в адвокатското бюро на своя съпруг.⁸⁴ Златарева има добра теоретична подготовка и практически опит, за да се пребори за хабилитация. Като секретарка на Секцията на правничките към Дружеството на българките с висше образование (ДБВО) тя още през 1938 г. участва в конкурс за стипендия по криминална социология на Международната федерация на университетските жени (МФУЖ).⁸⁵ Освен това, има редица научни и популярни публикации, пряко по темата на конкурса – социология на проституцията, обществените грижи, наказателни и осигурителни мерки, незаконно родените деца, женския труд, имуществените отношения в семейството, борбата с алкохолизма и хазарта – член е на редица организации: Международния съюз на приятелите на девойките (1935) и в Международната федерация на аболюционистите (1937). Допълнителен стимул е и хабилирането на жени-юристи по света – както това става в Пражкия университет. Но участието на Златарева в кампанията за даване на пълни политически права на жените и в т.нар. Женска конституционна комисия (1937), поставила си цел възстановяване на конституцията и работеща в сътрудничество с левите партии, я компрометира пред властта и я поставя под

⁸⁰ Пак там, оп.3, а.е. 2, л. 73; оп.2, а.е. 36,37,38.

⁸¹ Пак там, а.е. 38, л. 65.

⁸² ЦДА, ф. 1752к, оп.1, а.е. 379, л.1-2.

⁸³ Геновски, М. Преклонение през Alma mater. – Спомени за Софийския..., с.69.

⁸⁴ Daskalova, Kr. Vera Zlatareva. – In: Biographical Dictionary...

⁸⁵ ЦДА, ф. 1752к, оп.1, а.е. 788, л. 11.

надзора на полицията.⁸⁶ С подобно досие не е възможно да се спечели конкурс, и то във висше училище, където никога не са преподавали жени. Твърде симптоматичен е и фактът, че по същото време съпругът на Златарева, д-р М. Геновски, също кандидатства в ДВУФАН за доцент по конституционно право и търпи провал, въпреки двете положителни рецензии. Както той обяснява, заради политическата си принадлежност към БЗНС.⁸⁷

*

Така защрихованият “български модел” на участие на жените в университетската наука не е никакво изключение в света. Изследователите са единомислени, че жените са били ограничавани по-систематично от заниманията им с наука, отколкото от извършването на всякаква друга социална дейност, с изключение вероятно на военната. Пред тях са се спускали една след друга бариери, които е трябвало да преодоляват. Отначало жените не са били допускани да преподават в мъжките колежи от англо-саксонския свят. Достъпът до университетски длъжности е бил дотолкова затруднен, че много от бъдещите нобелови лауреатки са се отказвали от професията или временно са се занимавали с друга работа. Нерядко приемането на жени зависело от тяхната раса, религия или националност. Веднъж попаднали в академичните звена, на жените се гледало с насмешка и враждебност и им се отправяли оскърбления. Те често работели нещатно или без заплащане, използвайки доходи от рента, от родители или допълнителен труд. Резултатите от техния труд били използвани от колегите им мъже, имащи ръководни длъжности. Съществували и случаи, когато жени учени отлагали или се откъсвали от научни занимания заради гледане на деца или по-възрастни членове на семействата си. Независимо от това, те били твърдо мотивирани и влюбени в работата си, поддържани от своите родители, съпрузи, научни ръководители и институции. Не на последно място те се уповавали на феминисткото движение, на женски дружества и международни федерации.⁸⁸

Няколко конкретни примери могат да имат пряк паралел с описаните български случаи.

Елен Гледич (1879-1968), известна норвежка радиохимичка, изпитва сама отношението към жените в науката. Когато през 1913 г. тя получава стипендия от американска фондация и пише до водещи специалисти в Йеил и в Харвард, че желае да работи в техните лаборатории, и от двете места се получава отговор, че никога женски крак не е стъпвал там и няма да се наруши традицията. Едва, когато тя детерминира периода на полуразпад на радия, Харвардската лаборатория отваря за 1 г. вратите си за нея. Изказването на нейния шеф проф. Болууд, че я уважава само, защото не е жена-кречетало, Гледич счита за най-големия комплимент в научната си кариера. Със славата на

---

⁸⁶ Daskalova, Kt. Op. cit.

⁸⁷ Геновски, М. Цит. съч. След конкурса В. Златарева издава поредната си монография и прави опит да получи адвокатски права в Скопие. След 1944 г. тя е първата жена адвокатка, народен представителка и ръководителка на Българския народен женски съюз. Продължава публицистичната и писателската си дейност.

⁸⁸ Макгрейн, Ш. Б. Жени нобелистки в науката. – Светът на физиката, 2001, №1, www.inrne.bas.bg/wop/ARCHIVE/wop_1_2001/index.html

известен учен и вече доцент по радиохимия в Осло Гледич преминава през огромни трудности, за да стане професор и така да заеме поста ръководител на катедра. През 1929 г. срещу това да се назначи жена на подобен пост застават ан блок деканът и ректорът на университета, а в печата излизат сатири, осмиващи както ниския ръст, така и нищожността на научните заложи на Гледич ("Дали дребната Елен ще стане професор?"). Академичният въпрос е превърнат в социален проблем – "има потенциална опасност жена да се сдобие с такъв важен пост" – и това отлага назначаването на Гледич до 1930 г., когато на 50-годишна възраст тя най-после преподава без опекунство неорганична химия.⁸⁹

Когато пристига в Берлин през 1907 г. и се представя на Макс Планк с молба да я назначи на работа, физичката Лизе Майтнер (1878-1968) получава отговор: "Нали вече сте доктор! Какво повече искате?". В Химическия институт Майтнер е наета за сътрудник при условие, че ще работи само в сутерена и никога няма да се качва на етажите, където работят мъже. На улицата колегите ѝ не я поздравяват, а статиите ѝ са връщани от редакторите с резолюция, че и на сън не биха публикували написано от жена. Първите 5 години в Химическия институт Майтнер работи без заплащане и като неравностоен член на екип с проф. Хан – на колоквиуми той чете общите доклади, в публикациите неговото име е първо. Като асистент в Берлинския университет, физичката не подобрява материалния си статус, налага ѝ се да често да гладува чак докато става лектор и професор (1926), на 48-годишна възраст. Естествено, в подобни условия тя получава значителна морална и финансова подкрепа от родителите си, от колегите си и особено от ръководителя си Хан и от шефа си М. Планк.⁹⁰

Едва ли е нужно да се повтарят биографиите на българските жени в Университета, които съвпадат до голяма степен с личните истории на Гледич и Майтнер. Както в Западна Европа, българките се насочват към академична кариера, подтикнати от родителите си (Т. Ковачева, Цв. Романска, Л. Данаилова, Ел. Карамихайлова), понякога от съпрузите (Ан. Желязкова) или своите професори (А. Хранова, Ар. Димитрова, Ж. Николова). Не малка е ролята на обществената среда и промените в нея. Българските жени, занимаващи се с наука, принадлежат на две поколения (родени са съответно 90-те год. на XIX в. и 10-те на XX в.), получили достъп до Университета без ограничения, образовали се по унифицирани програми и заедно с мъжете, възползвали са се от историческата конюнктура. Основно събитие в нея е Първата световна война, когато се осъществява всеобщ прелом в разбирането за наемния труд на жените в почти всички професии и започва нов етап в развитието на феминизма. Подобно на европейските си колежки, и българските жени-учени са изключително силно ангажирани с феминистки възгледи и организации. Д-р Ж. Драгнева и д-р М. Хаджиангелова (от МФ) са в ръководството на Българския женски съюз, М. Лещова-Трънка е начело на БЖЗС, а в Дружеството на българките с висше образование (част от МФУЖ, чийто президент за кратко е Е. Гледич) членуват почти всички жени, преподаващи в СДУ: М. Андрейчева, Ан. Желязкова, Д. Калчева, Т. Ковачева,

⁸⁹ Kubanek Weider, A.-M., Grzegorek, G. P. Ellen Gleditsch: Professor and Humanist. – In: A Devotion ..., p.58,60,62,67,68.

⁹⁰ Лизе Майтнер. – Светът на физиката, 2001, №1, www.inrne.bas.bg/wop/ARCHIVE/wop_1_2001/51_Lize_M_html

д-р Ел. Карамихайлова, В. Постомпирова, д-р А. Хранова, д-р Ар. Димитрова, д-р М. Хаджиангелова, д-р Р. Василева, д-р Е. Желязкова, д-р Н. Фингова-Павлович, д-р З. Ячева, д-р Д. Кьорчева, Н. Добрева, П. Берова, Н. Берова и д-р Ж. Драгнева. В ДБВО вземат участие и жените на работа в Етнографския и в Археологическия музей, други центрове на наука – д-р Евд. Петева-Филова, Р. Кацарова-Кукудова, д-р Ив. Акрабова. Дълги години председателка на ДБВО е Ек. Златоустова. В секциите на това дружество – на правничките и на писателките – са особено дейни д-р В. Златарева и Ж. Николова.⁹¹

Въпреки отбелязаните предпоставки, достъпът на българските жени до академичната наука е твърде труден, както до повечето позиции и професии, считани за “мъжка сфера” на дейност. Такива проблеми имат също архитектките и агрономките⁹², минимален е броят на назначените жени на високи постове в министерствата, особено в МВнРИ и МВРНЗ.⁹³ За целта институциите (в частност СДУ) допълват своите правилници с цензове в сексистки дух. Те се прилагат неотклонно и творчески в отделните факултети. Допълнителна пречка са възгледите и разбиранията на професорите и стереотипът за т.нар. “традиционно” мъжки науки (затова оправдано най-“затворени” са Богословският, Юридическият и Историко-филологическият).

Пробивът в тази “желязна завеса” става възможен с усилията най-често на имащи академични позиции мъже – бащи, съпрузи, любими, научни ръководители, които получават в замяна изключителна лоялност и дори подчиненост от страна на протежираните жени. Те действат най-често по лична заинтересованост (П. Райков, Ст. Романски, К. Гълъбов) или от позицията на либерални и социалдемократически убеждения (Ас. Златаров, Вл. Алексиев, Ст. Консулов), но не винаги вследствие на обективна оценка на качествата за работа на жените. (Това не означава, че назначените по описания начин преподавателки не са таланти или не показват отлични резултати в последствие.) Много често подобно покровителство е като бумеранг за самите жени – те са обвинявани в непотизъм, професионалният дебат се измества в личен и им се отричат дори очевидни предимства (Т. Райкова-Ковачева). Бумеранг е и за кариерата на колегите им съпрузи и в българския случай те заемат по-скоро отстранена позиция, без да оказват реална подкрепа (Г. Наджаков, Г. Паспалев). Нерядко назначаването и лансирането на жени в науката коства твърде много проблеми на техните научни ръководители – те са осмивани (Златаров), атакувани чрез и за асистентките си (Консулов, Н. Попов), въвлечени в колегиални скандали (М. Попов, Консулов, Райков). Не е учудващо,

⁹¹ Назърска, Ж. Цит. съч., с. 154-170.

⁹² През 1941 г. жените в МЗДИ, в агрономическите служби при областните дирекции и в районните агрономства са само 9%. Вж. Ангелова, М. “Да стоим високо и да повдигнем околното ниво към нас”. Селските жени и дружеството “Образцово село” (1937-1944). – Балканистичен форум, 2003, №1-2-3, с. 61.

⁹³ В МНП: М. Хаджиангелова е главен инспектор-лекар (1919-1920); Ек. Златоустова е завеждащ отделение “Културни учреждения и фондове” (1919-1931). В МВРНЗ: Д. Иванова е подначалник на Бюро за социални грижи (1917). В МВнРИ: Надежда Станчов е първи секретар на българското консулство във Вашингтон (1918). В МОСПБ: арх. Ел. Маркова (1917) и арх. В. Ангелова – Винарова (1925) са в Архитектурното отделение. В МЗДИ: В. Златарева е помощник юрисконсулт в Юридическия отдел (1931-1932). Вж. Стоилова, Л. Българските архитектки между двете световни войни. – В: Граници на гражданството. С. 2001, с. 289; Даскалова, Кр. Женското движение в България през призмата на един живот. Димитрана Иванова. – ИПр, 1998, №6, 208; Firkatian, M. Struggling for Each Other: the Stancioff Family at Work. – Conference of the IFRWH. Belfast. 2003; Кечеджиева, Н. Първа дама на българската архитектура. – www.geocities.com/arh_art/is10.html

че повечето от професорите не желаят да са в подобна ситуация и твърдо защитават неотрадиционалистки възгледи.

Веднъж назначени, жените в Университета попадат под ударите на временните договори, чийто срок обикновено е минимален или се редуцира, а прекратяването им е законно и не е прецедент да стане дори след две гласувания. С цел да се компрометират и да бъдат уволнени по-бързо асистентките са атакувани с оплаквания, анкетни комисии, особени мнения, умишлено бавене на публикации, спиране на специализации, пенсиониране по болест. Наред с невидимата в документите, но понякога проблясваща в нечия реплика или ред, атмосфера на остракизъм, пренебрежение и опекунство.

Описаните действия, освен “изхвърляне” от науката, целят и препятстване на женските хабилитации – основание за професионално признание и утвърждаване, за престиж и финансова самостоятелност. Независимо от това, че на някои преподавателки липсва самочувствие за заявят желанието си за растеж, повечето от пожелалите да го направят отново трябва да се сблъскат с “невидимата бариера” от легални и субективни пречки. Жените са препятствани да спечелят конкурс за доценти или професори с разнообразни прийоми. По формални и политически причини не са допускани до конкурс (Карамихайлова за ненапечатан труд, Златарева за обществена позиция, Лещова по липса на щат, Димитрова за тясна специализация), рецензиите им са писани пристрастно и предубедено (Карамихайлова, Желязкова), обвинявани са в минимална научна продукция и дори за това, че са били уволнени “като жени” (Желязкова). Съществуват и факултети като Медицинския, където нито една жена от многото работещи там не е допусната дори до мисъл за хабилитация.

В България, за разлика от Западна Европа, проблемите на жените в науката имат слаб обществен резонанс и не получават подкрепа от феминистките организации, макар преподавателките да са техни активистки.⁹⁴ По-съществена е поддръжката от семейството, на което всъщност подчиняват личния си живот повечето асистентки.⁹⁵ Не е твърде открита и значима колегиалната подкрепа, особено от мъжете-учени, макар че в някои документи те открито говорят с уважение, разбиране и възхищение за качествата на жените в науката и лобират за тях. Много рядко се забелязва съпричастие между самите жени в университета, дори в рамките на една катедра или факултет. Примерът за приятелството Андрейчева - Калчева е единичен.

В крайна сметка какво постигат българските жени с желанието си да участват в правенето на наука? Фуко развива тезата, че волята за познание, включително за достъп до научен ресурс, винаги се сблъсква с традиционни институции, изградени на принципите на авторитета, йерархията, легитимността. Властта използва широко институционалната принуда,

---

⁹⁴ Макар в устава на ДБВО да фигурира целта “професионално равенство между мъжа и жената” и заемане на еднакви длъжности с мъжете при равен ценз и макар през 1928 г. то да протестира до МНП и до СДУ за Асистентския правилник, на практика няма видими резултати. Освен това, ДБВО не посреднички ефективно и за специализации. От преподавателките в СДУ само Ел. Карамихайлова е ползвала стипендия на МФУЖ, и то преди да дойде в университета. На обявите за международни конкурси откликва единствено В. Златарева.

⁹⁵ От архивните данни се установява, че поне във ФМФ митът за неомъжените жени на науката не е в сила, съотношението е по равно. Повечето от омъжените обаче сключват брак след назначението си, на средна възраст 31 г. и раждат след 32-годишна възраст, без да спират работа. Неомъжените пък са глави на семейства, материално отговорни са за своите майки, сестри и лели, плащат ипотеки и наеми.

забраната, изключението, разделението и отблъскването. Това особено силно важи за сфери като педагогиката, книгоиздаването и в научните общества, каквито са университетите. Според Фуко обаче, непринадлежащите към тези институции са обречени в битката си с тях. Те могат само да си въобразят, че са прекъснали отношенията на господство, но не съзнават, че властта е мрежа, поддържа се на всяко ниво и оказва съпротива навсякъде.⁹⁶ Ако се проблематизира от подобна гледна точка достъпът на българските жени до университетската наука, е безспорно, че те са допуснати до университетската институция, работят с нейния ресурс и за нейния авторитет. Не може да се отрече и пробивът им на йерархията с избора на първите хабилитирани жени. Същевременно, учените от “втория пол” се сблъскват постоянно с невидимите мрежи от изключения, табу и отблъскване, които ги затварят плътно в система на хоризонтална и вертикална сегрегация. “Формалното неравенство” ги оставя в положението на “дискриминирани елити”, които трябва да се съобразяват с неизменното “сексуално разделение на труда” (по изречение на Бурдийо) – да са с подчинени и подпомагащи функции, да не разполагат с власт над мъже и да стоят далече от “високите” факултети, специалности и направления.⁹⁷

Но ако все пак допускането на българските жени в академичната наука се оценява конкретно и прагматично, рекапитулацията не е съвсем безнадеждна. Като се изключат материалната стабилност⁹⁸ и семейният комфорт, значимите последици са поне три: изследванията на жените трасират пътя на модерната българска наука (в областта на микробиологията, биохимията, атомната физика); техните усилия дават начало на разчупване на стереотипите за присъщите на жената “частна сфера” и “интелектуална недостатъчност”, а поведението им става еталон в движението за женска еманципация.

---

⁹⁶ Фуко, М. Волята за знание. С. 1993, с.125-126; Същият. Власт. Антология. С. 1997, с.76-78, 107-108; Гунев, Сн. Феминисткото знание: критика и конструкт. – Във: Феминисткото..., с.26-27.

⁹⁷ Бурдийо, П. Мъжкото господство. С. 2002, с.111-115. Стратификацията, разглеждана от Бурдийо, е видима в СДУ: жените не се допускат до БФ и ВМФ; поединично - в ИФФ, ЮФ и АЛФ; по-масово, но на низши позиции - във ФМФ и МФ. В хоризонтален план има деление на достъпни и недостъпни за жените направления в науката: обща срещу специална ботаника (случаят Лешова), етнография срещу история (случаят Романска), лингвистика срещу литературознание (случаят Драгнева и Николова), педиатрия и гинекология срещу хирургия и неврология (случаят Шеханова).

⁹⁸ Наистина в СДУ не е разпространена немската практика за работа без заплащане, но то е повече от символично, сравнимо с учителското и не даващо икономическа самостоятелност. По тази причина жените са принудени да се ангажират с допълнителен труд – преводачество, публицистика, коректорство, частни уроци.